

Posudek oponenta diplomové práce

Název práce: *Zadlužování českých domácností a jeho vliv na kvalitu života*

Autorka: Martina Rolincová

Posudek oponenta práce: MUDr. Petr Háva, CSc.

Datum: 13.6. 2016

Předložená práce je sice vymezena tematicky (předluženost), ale nikoli problémově a to v explicitní formě. Práce tak začíná od formulace výzkumného cíle, jímž je zjistit jakým způsobem ovlivňuje zadlužování českých domácností kvalitu života dlužníků a jejich rodinných příslušníků a jakými kroky na tuto problematiku (ne)reaguje veřejná politika.

To je ovšem téma, které by mělo být analyzováno již ve vstupní analýze této práce tak, aby bylo možno začít zkoumat příčiny takového stavu. Řešením problému předlužování jistě není jenom vzdělávání v oblasti finanční gramotnosti. To je typický příklad opatření, které příčinám nevěnuje pozornost, ale naopak nahrává jenom pokračující tvorbě zisku, úspor/akumulace kapitálu a rozvoji exekucí. Výsledkem je narůstající utrpení na straně postižených, kteří jsou celou řadou kroků do takové situace vmanipulováni. Otázkou je např., zdali ti, kteří si v naší současnosti odvážně půjčují, ne vychází z předpokladu, že takto došla k miliardám a milionům skupina odvážných (také neodpovědně jednajících) aktérů po roce 1990. Jejich dluhy byly kompenzovány z veřejných prostředků, atd. Proč by to tedy nemohlo vyjít i jiným o pár let později? Přitom výchozí příjmová a majetková situace těchto dvou skupin může být i podobná.

Vztah mezi možností využít úvěr a kvalitou života nabývá v praxi po 25 letech budování kapitalismu více konkrétních podob. Nabídka úvěru otevírá příležitost pro rychlejší řešení např. v oblasti bydlení. Úvěrové nástroje prodělávají v praxi postupně vývoj podmínek, regulačních opatření, reagují na vznikající problémy. Fungující úvěry tak mohou evidentně přispívat ke zlepšení podmínek kvality života nebo aspoň ke zrychlení spotřeby.

Úvěry samy o sobě však přináší také rizikové faktory a v závislosti na dalších podmínkách (např. příjem) a jejich vývoji se situace může poměrně snadno změnit a z nástroje, jehož původním účelem bylo kvalitu života zlepšit, se může stát nástroj zhoršující kvalitu života, ohrožující zdraví a vedoucí i k sociálnímu vyloučení (možným preventivním opatřením je nástroj pro řízení souvisejících rizik v podobě pojištění). Ve spektru různých typů úvěrů je však zjevně z lidského hlediska a kvality života nejproblematičtější nástrojem spotřebitelský úvěr, který postrádá efektivní řízení rizik. Není tedy žádnou náhodou, že i z podnětu EU došlo v této oblasti k samostatné právní úpravě, sledující cíl zmírnit negativní důsledky neodpovědného podnikatelského a spotřebitelského jednání v tomto segmentu podnikání.

Nástroj spotřebitelského úvěru je však aplikován v podmínkách rostoucí příjmové nerovnosti a růstu nových typů rizik v oblasti pracovně právních vztahů (prekarizace práce). V takových případech pak není překvapením, že poměrně snadno dochází ke vzniku závažných sociálních problémů s negativními důsledky pro kvalitu života

dotčených osob. Změny v ekonomických systémech a vztazích jsou navíc často poměrně rychlé a nelze je efektivně předvídat v čase delším než 2-3 roky.

Smyslem a cílem komplexu veřejných politik by zjevně měla být prevence vzniku takových situací. Nástroj oddlužení je řešením ex post, tj. řešení, které nastupuje až poté, kdy dochází ke zhoršení kvality života a k potřebě využít nástroje sociální politiky ke zmírnění vzniklých důsledků.

Je zjevné, že jde o problémy, které jsou preventabilní. Za nástroj prevence lze považovat tzv. finanční gramotnost. Reálná situace je však v mnohém podobná např. růstu obezity. Zatímco jedni aktéři se snaží tento problém řešit a vytváří programy prevence obezity srovnatelné s finanční gramotností, jiní aktéři situaci zhoršují rozvojem masivní reklamy na spotřebitelské úvěry. To je srovnatelné s masivní reklamou na potraviny s vysokým obsahem cukru, přičemž tato reklama je cílena na nejzranitelnější skupinu, kterou jsou děti (pokusení vidiny zisku na straně nadprodukce potravin s návykovým lákadlem cukru je mnohem silnější než pocit odpovědnosti za nákladné důsledky obezity – ty však uhradí někdo jiný a krátkodobý zisk výrobců potravin to přímo neovlivní). Logickým výstupem v oblasti prevence obezity je zákaz reklamy na uvedené potraviny pro děti a také kvalita složení potravin. Podobně logický by byl zjevně zákaz reklamy na spotřebitelské úvěry, nabízené s vidinou zisku i nejvíce rizikovým skupinám. Dalším preventivním opatřením také evidentně je řešení příčin rostoucích příjmových nerovností, zvýšení jistoty v pracovně právních vztazích a odměňování za práci. Prevencí je také zastavit honbu za ekonomickým růstem. Veřejná politika má řadu možností, avšak jejich uplatnění je ve stávajících podmínkách liberální demokracie zablokováno.

Zákazy reklamy se však v politické praxi nedaří – proč asi? Výsledkem je růst problémových zátěží ve formě obezity na jedné straně a růst deficitů v kvalitě života ve formě rostoucí nemocnosti a sociálního vyloučení. **Jaký to vše má smysl? A hlavně co je příčinami tak podivného počínání?**

Výše uvedený text jsem uvedl jako možnou inspiraci pro vstupní analýzu výzkumného problému (tento text však lze také chápat jako upozornění na rizika obcházení výzkumného problému). Tomu se však autorka vyhnula a ubírá se zkrácenou cestou přímo k cílům, aniž by si ale uvědomovala, že se ubírá do slepé uličky, na jejímž konci je past.

Volba cíle této práce není dostatečně odůvodněna a je tedy přístupem uměle vytvořeného cíle, tj. aby bylo co zkoumat formou vztahu mezi dvěma vymezenými proměnnými (zadluženost-kvalita života).

Takto pojatý výzkum však může být velice dobře součástí manipulativně podpořeného pokračování celého problému negativních důsledků manipulativně vyvolaného zadlužení. Případně může být jakousi informací pro poskytovatele půjček a exekutory o tom, jak daleko mohou ještě pokračovat nebo přitvrdit v realizačních podmínkách, či v nabídce produktů a jejich marketingu (to je např. předmětem průzkumu STEM 2010). Takto koncipovaný výzkum tedy může být zájmem podnikatelů v dané oblasti, ale neměl by jej takto formulovat student oboru veřejná a sociální politika. **Ten by měl být naopak zásadně kritický pohled na problém zadluženosti v jeho kontextu a hlavně se zaměřením na jeho příčiny (co je příčinou takového růstu zadlužování?)!!**

Příčiny zadluženosti jsou částečně zmíněny, ale nikoliv doloženy odkazem na související literaturu (tomuto problému se již věnovalo docela dost prací). Jde o rozvoj spotřeby v neoliberalním kontextu iluze svobody jednání v kombinaci s marketingem ze strany finančního trhu. Produktem selhání státu a veřejné politiky je pak poměrně liberální rozvoj praktik v oblasti půjček s potřebou následného rozvoje exekucí. To vše je založeno na falešné představě o tom, že cestou trhu a jeho neviditelné ruky dospějeme ve společnosti k optimu a k rozvoji bohatství pro všechny. Bylo by vhodné v práci při vymezení výzkumného problému rozlišit selhání v rámci jednotlivých segmentů úvěrů. Patrně nejvíce problémovou oblastí jsou spotřebitelské půjčky. Tento segment pak diskvalifikuje ostatní.

Nicméně jestliže pomíneme vstupní komplikaci s neexistencí výzkumného problému, dostaneme se na str. 27. k tabulce č. 1., v níž jsou vcelku na první pohled přehledně uvedeny výzkumné cíle a otázky v návaznosti na zdroje dat a metody jejich zpracování. Tuto tabulku lze použít jako strukturované východisko k dalšímu pohledu na předloženou práci. Avšak při podrobnějším vyhodnocení tabulky č. 1. vznikají problémy, které se dál v průběhu práce nabalují – viz dále.

Metodický přístup (Kapitola 6. Metody a prameny a kapitola 7. Vlastní výzkumné šetření, str. 35.-40.) . Jsem nucen důrazně upozornit, že analýza odborné literatury nebo sekundární analýza publikovaných prací (viz str. 35.) nejsou samy o sobě standardními výzkumnými metodami, ale pouze analytickými metodami, používanými např. v oblasti analýzy politiky. Nikoliv ve výzkumu politiky (autorka si zřejmě neuvědomuje, rozdíl mezi analýzou politiky a výzkumem a zároveň skutečnost, že diplomová práce je prací výzkumnou, přitom tato skutečnost je opakovaně zdůrazňována v rámci diplomového semináře. Nemám však nyní možnost si zkontrolovat, zda autorka takový seminář osobně navštěvovala nebo jestli jenom plnila odevzdání závěrečných úkolů?).

Autorka na jedné straně v části o metodách (kapitola 6.) informuje, že prováděla rozhovory s dlužníky (event. předluženými) a na druhé straně v tabulce na str. 27. pak uvede pro zodpovězení otázek č. 2., 3. a 7. jako výzkumnou metodu „sekundární analýzu publikací“ z dané oblasti. **To je zásadní problém.** Takovou chybu nemohu akceptovat. Navíc tato chyba svědčí o nepochopení rozdílů mezi analýzou a výzkumem! Je to naprosto zbytečná chyba. Autorku přece nic nenutilo k takovému postupu (studenti jsou naopak varováni, aby takto nepostupovali). Autorka mohla souhrn výsledků takových již publikovaných výsledků jiných výzkumů shrnout v teoretické části práce a nebo použít v rámci diskuse. Uvedená chyba vede k chaotickému prolínání vlastních nemnohých empirických zjištění s výsledky jiných autorů. To by snad bylo akceptovatelné v rámci diskuse, ale nikoliv ve vlastní empirické části práce.

Osnova rozhovorů – rodinní příslušníci dlužníků (příloha č. 1., str. 96) V této osnově nenacházím žádnou souvislost s výzkumem, zaměřeným na kvalitu života. V této souvislosti zjišťují pojmovou nepřesnost v abstraktu na str.3., kde autorka používá pojem životní spokojenost. S tím do jisté míry koresponduje nejasnost situace na str. 28. až 31., kde se autorka věnuje kvalitě života, avšak nedospívá k empiricky uchopitelné operacionalizaci pojmu kvality života (např. vztah k fyzickému a duševního zdraví v kombinaci se sociální participací)- Na uvedených stránkách je pojem kvalita života zatemněn s odkazem na uvedené autory. Tím si autorka uzavírá cestu k jeho empirickému uchopení a dokazuje to skutečnost v osnově rozhovorů na str. 96., kde se vůbec kvalitou života nezabývá. Pojem kvalita života je přitom explicitně zmíněn nejen v názvu práce samotné, ale také v základním cíli práce na str.

25. Mezi uvedenými stránkami tak vzniká rozpor. Kvalita života je po její operacionalizaci poměrně rozsáhle empiricky používána. Tuto skutečnost autorka přehlíží. V dalším průběhu se však autorka nepřímě aspektů fyzického a duševního zdraví osob, jichž se týkají důsledky předlužení, dotýká. Přímě cituje odpovědi dotázaných, avšak není zřejmé o jaké odpovědi jde, tj. odpovědi na jakou otázku. Autorka systematicky v práci nepřistupuje ke zpracování výsledků rozhovorů. Namísto toho uvádí jenom velice zřídka citace z provedených rozhovorů. Důvěryhodnost takto prezentovaných výsledků empirické části práce je velice malá.

Za další nejasnost (nebo jde snad o formulační neobratnost v kombinaci s nedostatečně logickým přístupem?) považují autorčin přístup v části 6.1 k **použití expertních rozhovorů**. Tato část je rovněž nejasně uchopena. Je zapotřebí jednoznačně zdůvodnit proč a v jakém rozsahu se autorka hodlá opírat o takto získaná data. Obávám se, že volba tohoto metodického přístupu zde není v odpovídající míře validní. Nebo by bylo zapotřebí popis tohoto metodického přístupu přeformulovat. Autorka zde vůbec neuvádí počet oslovených expertů, způsob získání dat (rozhovor) a plete mezi sebou rozhovor s expertem a publikovaný text – to je zase jiný druh dat. Vcelku bych souhlasil s diverzifikací dat, ale pak bych doporučoval pro zpracování takových dat použít např. kritickou diskurzivní analýzu, využívající multidisciplinární přístup a pracující současně také s odbornými publikacemi (zde tedy ve smyslu zdroje dat, zdroje poznatků pro vyhodnocení vybraných diskurzů). Autorka by měla vynechat výroky, v nichž subjektivně hodnotí kompetenci uvažovaných expertů.

Autorka přistupuje zcela chybně k celkové strukturaci práce. Teoretická východiska chápe velice schematicky a nevztahuje v potřebné míře k empirické části práce. Jinými slovy: **před-empirická a empirická část práce nejsou důsledně odděleny**. Empirická část vlastně prakticky neobsahuje až na několik doslovných citací z rozhovorů systematicky zpracovaná zjištění. Poměrně nepromyšlené jsou i osnovy rozhovorů, uvedené v příloze.

Kapitola 7. neobsahuje vlastní empirická zjištění autorky, ale pouze další popis metodického přístupu. Obsah této části by tedy měl být součástí metodických východisek. Snadno vzniká nedorozumění, že v této kapitole snad začíná očekávaná empirická část práce.

Je diskutabilní, jak pohlížet na kapitoly 8. a 9. Jde především o popis platné právní úpravy, částečně pak jsou reflektovány připravované změny. Zde bych např. doporučoval využít metodu institucionální analýzy, tj. věnovat se více důvodům, které vedly k vývoji těchto právních norem, k jakým výsledkům pak vedla jejich aplikace v praxi. Výzkum vývoje právní úpravy ve vztahu k výchozím problémům (odůvodnění potřeby takové právní úpravy, vlivy EU jsou v jednom případě uvedeny). Pokud nepřistupuje autorka kriticky k výzkumu vývoje institucionálního rámce, pak by bylo vhodné umístit tuto popisnou část do kapitoly teoretických a souvisejících veřejně politických východisek (tj. platné právní úpravy pro danou oblast).

V kapitole 10. sice opět není dostatečně rozlišováno mezi teorií a empirickými zjištěními, ale *dalo by se říci, že empirická zjištění zde převažují* a dokladují skutečnost, že nejde jenom o kvalitu života, ale ve skutečnosti „peklo“, které je generováno systémem záměrně manipulativně vyvolaného zadlužení.

Kapitola 11. má charakter pouze popisné informace, kterou lze většinou získat např. na internetových stránkách v rámci poskytovaného poradenství. Takto formulované sdělení bych doporučoval opět začlenit v rámci teoretických a veřejně politických východisek práce. Prakticky zde není patrný vlastní empiricky podložený výzkumný přínos.

Podobná připomínka se vztahuje ke kapitole 12. Zde chybí systematický metodický přístup ke srovnání.

U kapitoly 13. Diskuse, není zřejmá její informační hodnota. Buďto by mělo jít o souhrn předchozích zjištění, což bych doporučoval nebo pokud by mělo jít o diskusi, pak by to vyžadovalo mnohem větší oporu v odkazech na jiné autory, atd.

Celkové hodnocení:

Je mi to velice líto, ale obávám se, že předložená práce nesplňuje kritéria závěrečné diplomové práce, v níž by student měl prokázat s využitím získaných znalostí a osvojených dovedností schopnost **řešit vybraný výzkumný problém**. Předložená práce nerespektuje základní metodické požadavky na závěrečnou práci, autorka nerozlišuje mezi výzkumnými a analytickými metodami, což následně vede k chaotickému neoddělení před-empirické a empirické části. Tím dochází k situaci, kdy se jenom obtížně odlišuje vlastní empirický přínos práce autorky. Práce tak postrádá standardní logický a metodický přístup vědecké práce.

K základnímu odpovědnému jednání studentů by měla náležet také odpovídající úroveň komunikace s pedagogy, v tomto případě s vedoucí práce. Není možné, aby se student celé dva semestry neozval a poslední den termínu pro odevzdání práci zadal do informačního systému v tak neuspokojivém stavu. To lze považovat za opovržlivé jednání studenta vůči škole s chybným předpokladem, že by bylo možné takto studium uzavřít i s tak nedostatečnou závěrečnou prací.

Práci bohužel nemohu z výše uvedených důvodů doporučit k obhajobě, neboť je nedostačující a je v ní příliš mnoho zásadních chyb, způsobených a prohloubených navíc neodpovědným přístupem studentky k realizaci její práce.